

RAQAMLI TA‘LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Boymirzayeva Naima Baxtiyorovna,

NamDPI Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Ilmiy maslahatchi: Djakbarova Mahliyo

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23360432>

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta‘lim muhitida boshlang‘ich sinif o‘quvchilarining mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari va metodik shart-sharoitlari yoritilgan. Raqamli ta‘lim resurslaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning axborotni izlash, tahlil qilish, taqqoslash, muammoli vaziyatlarga yechim topish va o‘z fikrini dalillar bilan asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Xalqaro ilmiy tadqiqotlar va o‘zbek olimlarining ilmiy qarashlari asosida raqamli vositalarni maqsadli tanlash, muammoli topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish hamda o‘quvchilarning mustaqil xulosalar chiqarishiga sharoit yaratish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta‘lim muhiti, boshlang‘ich ta‘lim, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, raqamli texnologiyalar, interfaol topshiriqlar, muammoli ta‘lim, axborot bilan ishlash, o‘quv faolligi.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности и методические условия развития навыков самостоятельного мышления учащихся начальных классов в цифровой образовательной среде. Анализируются вопросы формирования у обучающихся умений поиска, анализа и сравнения информации, решения проблемных ситуаций и аргументированного обоснования собственного мнения посредством использования цифровых образовательных ресурсов. На основе международных научных исследований и научных взглядов узбекских учёных разработаны методические рекомендации по целенаправленному выбору цифровых средств, их интеграции с проблемными заданиями и созданию условий для самостоятельного формулирования выводов учащимися.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, начальное образование, самостоятельное мышление, критическое мышление, цифровые технологии, интерактивные задания, проблемное обучение, работа с информацией, учебная активность.

Abstract. This article examines the pedagogical opportunities and methodological conditions for developing independent thinking skills among primary school pupils in a digital learning environment. It analyzes how digital educational resources can support pupils in searching for, analyzing, and comparing information, solving problem-based situations, and justifying their opinions with evidence. Drawing on international research and the scholarly perspectives of Uzbek researchers, the article presents methodological recommendations for selecting digital tools purposefully, integrating them with problem-based tasks, and creating conditions that encourage pupils to formulate their own conclusions independently.

Keywords: digital learning environment, primary education, independent thinking, critical thinking, digital technologies, interactive tasks, problem-based learning, information literacy, learning engagement.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning ta‘lim jarayoniga jadal tatbiq etilishi o‘quvchilarning bilim olish usullarini o‘zgartirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchining tayyor ma‘lumotlarni o‘zlashtirishi bilan cheklanib qolmasdan, axborotni anglash, turli qarashlarni taqqoslash, savollar qo‘yish va o‘z xulosalarini asoslashga o‘rgatilishi muhimdir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf davrida shakllantirilgan fikrlash usullari bolaning keyingi ta‘lim bosqichlaridagi bilish faoliyati uchun muhim zamin yaratadi.

Raqamli ta‘lim muhiti elektron darsliklar, interfaol mashqlar, ta‘limiy videolar, virtual topshiriqlar va onlayn platformalarni o‘z ichiga oladi. Biroq ushbu vositalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan mustaqil fikrlash rivojlanishini kafolatlamaydi. Raqamli resurs o‘quvchini faqat javobni tanlashga yo‘naltirsa, uning tahliliy faoliyati cheklanishi mumkin. Aksincha, muammoli savollar, bir nechta yechimni taqqoslash, dalillarni aniqlash va mustaqil xulosa chiqarishga asoslangan topshiriqlar o‘quvchining faol fikrlashini rag‘batlantiradi.

Shu sababli raqamli ta‘lim vositalaridan foydalanish metodikasida texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda, o‘quvchining yosh xususiyatlari, bilish ehtiyojlari, mustaqil qaror qabul qilish darajasi va pedagogik yordamga bo‘lgan ehtiyojini hisobga olish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik umumlashtirish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda raqamli texnologiyalar, raqamli ko‘nikmalar va XXI asr kompetensiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgangan tadqiqotlar hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishga bag‘ishlangan o‘zbek mualliflari ishlari tahlil qilindi.

Tahlilning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

raqamli ta‘lim vositalarining mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlarini aniqlash;

mustaqil fikrlashning tarkibiy ko‘nikmalarini belgilash;

raqamli topshiriqlarni o‘quvchilarning yosh va bilish xususiyatlariga muvofiq tashkil etish;

o‘quvchilarning mustaqil mulohaza yuritishi va xulosa chiqarishini qo‘llab-quvvatlaydigan metodik yondashuvlarni ishlab chiqish.

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, undagi metodik tavsiyalar ilmiy manbalar tahlili va pedagogik umumlashtirish asosida bayon etilgan.

Natijalar va muhokama. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari. Mustaqil fikrlash o‘quvchining o‘quv vazifasini anglash, mavjud axborotni tahlil qilish, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqish, o‘z qarorini shakllantirish va uni dalillar bilan asoslash faoliyatida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinflarda ushbu ko‘nikmalar sodda savollarga javob berishdan boshlab, murakkabroq muammoli vaziyatlarni hal qilishgacha bo‘lgan izchil jarayonda rivojlantiriladi.

Xalqaro tadqiqotlarda raqamli ko‘nikmalar va XXI asr kompetensiyalari o‘rtasidagi munosabat alohida o‘rganilgan. Van Laar va hammualliflar raqamli ko‘nikmalar hamda XXI asr ko‘nikmalari o‘rtasidagi aloqani tizimli adabiyotlar tahlili asosida ko‘rib chiqib, raqamli

muhitda samarali faoliyat yuritish uchun axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi ko‘nikmalar muhimligini yoritganlar [1]. Ushbu tadqiqot maqola mavzusi uchun raqamli savodxonlikni faqat qurilmadan foydalanish qobiliyati sifatida emas, balki axborotni anglash va undan maqsadli foydalanish bilan bog‘liq kompetensiyalar majmui sifatida talqin qilishga asos beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga raqamli resursdan foydalanishni o‘rgatish bilan birga, undagi ma‘lumotning mazmunini tushunish, uni avvalgi bilimlari bilan taqqoslash va xulosa chiqarish vazifalari ham berilishi lozim.

Sung, Chang va Liu tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda mobil qurilmalarni ta‘lim va o‘qitish jarayoniga integratsiyalash masalasi meta-tahlil asosida o‘rganilgan [2]. Mualliflar mobil texnologiyalardan foydalanishning o‘quv natijalariga aloqador jihatlarni tahlil qilganlar. Mazkur tadqiqot raqamli vositalarni darsga shunchaki qo‘shish emas, balki ularni aniq o‘quv maqsadi va metodik vazifa bilan bog‘lash zarurligini asoslashga xizmat qiladi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun, masalan, elektron mashqda to‘g‘ri javobni belgilashning o‘zi yetarli emas. O‘quvchidan nima sababdan aynan shu javobni tanlaganini tushuntirish, boshqa variantlarni taqqoslash va o‘z xulosasini asoslash talab qilinishi kerak.

O‘zbek mualliflarining tadqiqotlari ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashni shakllantirishda interfaol va ijodiy topshiriqlarning ahamiyatini ko‘rsatadi. Isroilova boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga o‘rgatishda yangi metodlar, interfaol o‘yinlar va ona tili mashg‘ulotlarida o‘z fikrini ifodalash imkoniyatlariga e‘tibor qaratadi [3]. Mazkur qarash raqamli ta‘lim muhitida o‘quvchining faol ishtirokini ta‘minlash bilan bevosita bog‘liq. Masalan, ona tili darsida elektron topshiriq orqali gaplarni tasniflashdan so‘ng o‘quvchiga o‘z tanlovini izohlash, muqobil gap tuzish yoki berilgan vaziyatga mos jumlani mustaqil yaratish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunda raqamli vosita fikrlashning o‘rnini egallamaydi, balki fikrlash faoliyatini tashkil etuvchi vosita vazifasini bajaradi.

Jumayeva boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muammoli ta‘lim, loyiha faoliyati, guruhli ish va individual yondashuvning ahamiyatini yoritadi [4]. Ushbu yondashuvlar raqamli ta‘lim muhitida ham samarali qo‘llanishi mumkin. Xususan, loyiha topshiriqlarini elektron taqdimot, raqamli plakat yoki umumiy hujjat shaklida bajarish o‘quvchiga ma‘lumot izlash, fikrlarni tartibga solish, o‘z qarorini tushuntirish va tengdoshlari bilan muhokama qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, guruhli ishda har bir o‘quvchining individual hissasi ham aniqlanishi zarur.

Raqamli ta‘lim muhitida mustaqil fikrlashning tarkibiy ko‘nikmalari. Ilmiy manbalar tahlili asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlashini rivojlantirishni quyidagi o‘zaro bog‘liq ko‘nikmalar orqali tashkil etish maqsadga muvofiq:

1. **Axborotni anglash** – matn, tasvir, video yoki topshiriq mazmunini tushunish va asosiy fikrni aniqlash.
2. **Tahlil va taqqoslash** – ma‘lumotlarni o‘zaro qiyoslash, o‘xshash va farqli jihatlarni topish.
3. **Muammoga yechim izlash** – savol yoki vaziyat yuzasidan bir nechta yechimni ko‘rib chiqish.
4. **Dalillash** – o‘z fikrini misol, matn mazmuni yoki kuzatish natijalari bilan asoslash.
5. **Xulosa chiqarish** – olingan ma‘lumotlardan kelib chiqib mustaqil qaror shakllantirish.

6. Refleksiya – o‘z javobini qayta ko‘rib chiqish, xatolarini aniqlash va fikrini takomillashtirish.

Mazkur ko‘nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlit o‘quv faoliyati davomida shakllantirish muhim. Masalan, o‘quvchi raqamli matnni o‘qiydi, matndagi qahramonning qarorini tahlil qiladi, boshqa yechimni taklif etadi va nima uchun shu yechimni tanlaganini izohlaydi. Bu jarayonda o‘qish savodxonligi, axborot bilan ishlash va mustaqil fikrlash bir-birini to‘ldiradi.

Raqamli ta‘lim muhitida mustaqil fikrlashni rivojlantirish quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etilishi mumkin:

1-bosqich – muammoli vaziyatni yaratish. O‘qituvchi mavzuga mos savol, rasm, qisqa videolavha yoki hayotiy vaziyatni taqdim etadi. Topshiriq o‘quvchini tayyor javobni takrorlashga emas, balki fikrlashga undashi kerak.

2-bosqich – axborotni o‘rganish. O‘quvchi elektron matn, taqdimot, animatsiya yoki boshqa ta‘limiy manba bilan ishlaydi. O‘qituvchi axborot hajmini yosh xususiyatlariga mos belgilaydi va zarur hollarda yo‘naltiruvchi savollar beradi.

3-bosqich – mustaqil tahlil. O‘quvchi ma‘lumotlarni taqqoslaydi, muhim belgilarni ajratadi, sabab va oqibatlarini aniqlaydi yoki bir nechta javob variantini baholaydi.

4-bosqich – fikrni asoslash va taqdim etish. O‘quvchi o‘z xulosasini og‘zaki, yozma yoki raqamli shaklda ifodalaydi. Bunda “Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?”, “Qaysi dalil fikringni tasdiqlaydi?” kabi savollardan foydalaniladi.

5-bosqich – refleksiya va qayta aloqa. O‘quvchi javobini qayta ko‘rib chiqadi, o‘z xatosini aniqlaydi va fikrini takomillashtiradi. O‘qituvchi faqat natijani emas, balki fikrlash jarayonini ham baholaydi.

Ushbu modelda raqamli vosita har bir bosqichning maqsadiga muvofiq tanlanadi. Masalan, videolavha muammoli vaziyat yaratish, interfaol mashq ma‘lumotlarni taqqoslash, elektron taqdimot xulosani ifodalash, raqamli portfolio esa o‘quvchining rivojlanishini kuzatish uchun xizmat qilishi mumkin.

Dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik topshiriqlar

“Ikki yechim – bir xulosa” topshirig‘i. O‘quvchilarga muammoli vaziyat va uni hal qilishning ikki xil usuli taqdim etiladi. Ular har bir yechimning afzalliklarini taqqoslaydi, eng maqbul variantni tanlaydi va tanlov sababini izohlaydi. Topshiriqni interfaol taqdimot yoki elektron doska orqali bajarish mumkin.

“Raqamli dalil izlovchi” topshirig‘i. O‘quvchilar yoshiga mos elektron matn yoki tasvirni o‘rganib, berilgan savolga javob bo‘ladigan ma‘lumotni topadi. Keyin topilgan dalilning nima uchun muhimligini tushuntiradi. Ushbu topshiriq axborotni tanlash, tahlil qilish va asosli xulosa chiqarish ko‘nikmalarini birlashtiradi.

“Xatoni top va tushuntir” topshirig‘i. O‘quvchilarga raqamli mashqda ataylab noto‘g‘ri berilgan javob yoki mantiqiy xato mavjud bo‘lgan matn taqdim etiladi. Ular xatoni aniqlab, to‘g‘ri variantni taklif etadi va o‘z qarorini asoslaydi. Bunda faqat xatoni topish emas, uning sababini tushuntirish ham muhim hisoblanadi.

“Bir savol – uch taxmin” topshirig‘i. O‘quvchi matn, rasm yoki videolavha mazmuniga doir savol yuzasidan uchta ehtimoliy javobni ilgari suradi. So‘ng mavjud ma‘lumotlar asosida

ularni taqqoslab, eng asosli taxminni tanlaydi. Ushbu usul muqobil fikrlash va dalillarni baholashga yordam beradi.

Raqamli ta‘lim muhitida o‘qituvchi bilimni tayyor holda yetkazuvchi emas, balki o‘quvchining izlanishi va mustaqil qaror qabul qilishini tashkil etuvchi pedagogik yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. U o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga imkon berishi, zarur paytda yo‘naltiruvchi savollar bilan ko‘maklashishi va javobni darhol aytib bermasdan, fikrlash jarayonini rag‘batlantirishi lozim.

Bunda raqamli topshiriqlar o‘quvchilarning yoshiga, o‘qish tezligiga va tayyorgarlik darajasiga moslashtiriladi. O‘quvchilarga barcha ma‘lumotlarni internetdan izlashni topshirish o‘rniga, o‘qituvchi oldindan tanlangan ishonchli va xavfsiz manbalarni tavsiya qilishi maqsadga muvofiq. Shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish, mualliflik huquqiga rioya etish, ekran qarshisidagi vaqtni me‘yorlash va raqamli faoliyatni kitob o‘qish, yozma mashqlar hamda jonli muloqot bilan uyg‘unlashtirish ham muhim pedagogik talablardir.

Mustaqil fikrlashni baholashda faqat to‘g‘ri javoblar soniga tayanish yetarli emas. O‘quvchining axborotni to‘g‘ri tushunishi, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqishi, fikrini dalillashi, mustaqil xulosa chiqarishi va o‘z xatosini tuzata olishi ham hisobga olinishi zarur. Buning uchun sodda mezonlar va o‘quvchining ish namunalari jamlangan elektron portfolio qo‘llanishi mumkin.

Xulosa. Raqamli ta‘lim muhiti boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun keng didaktik imkoniyatlarga ega. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish raqamli vositalarning soni yoki texnik murakkabligiga emas, balki topshiriqlarning mazmuni, pedagogik maqsadi va o‘quvchini faol fikrlashga jalb etish darajasiga bog‘liq.

Xalqaro tadqiqotlar raqamli ko‘nikmalar, axborot bilan ishlash va yuqori darajadagi fikrlash kompetensiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilishga imkon beradi. O‘zbek mualliflarining ishlari esa mustaqil fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar, muammoli ta‘lim va loyiha faoliyatining metodik ahamiyatini yoritadi.

Tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

raqamli topshiriqlar o‘quvchining axborotni tahlil qilish, taqqoslash, dalillash va xulosa chiqarish faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi lozim;

har bir raqamli resurs aniq didaktik maqsad asosida tanlanishi kerak;

o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi muammoli vaziyatlar, ochiq savollar va muqobil yechimlarni izlash orqali izchil rivojlantirilishi maqsadga muvofiq;

baholashda faqat yakuniy javob emas, balki fikrlash jarayoni, dalillarning asoslanganligi va refleksiya ham e‘tiborga olinishi zarur;

raqamli faoliyat xavfsizlik, yoshga moslik va an‘anaviy ta‘lim shakllari bilan uyg‘unlik tamoyillari asosida tashkil etilishi kerak.

Shunday qilib, raqamli ta‘lim muhitini mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik tizim sifatida tashkil etish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ongli, asoslangan va ijodiy fikrlash tajribasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Van Laar E., van Deursen A. J. A. M., van Dijk J. A. G. M., de Haan J. The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review // *Computers in Human Behavior*. – 2017. – Vol. 72. – P. 577–588. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.03.010>.
2. Sung Y.-T., Chang K.-E., Liu T.-C. The effects of integrating mobile devices with teaching and learning on students' learning performance: A meta-analysis and research synthesis // *Computers & Education*. – 2016. – Vol. 94. – P. 252–275. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.11.008>.
3. Isroilova O. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish // *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya*. – 2022. – Jild 1, № 19. – B. 121–123. – URL: <https://www.in-academy.uz/index.php/ZDPP/article/view/18270> (murojaat sanasi: 12.10.2026).
4. Jumayeva S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish // *Maktabgacha va maktab ta‘limi*. – 2025. – DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15814376>.